

نقش مادر در تربیت کودک

عایشه هبرول^۱، زهرا تشکری^۲

چکیده

تربیت کودک ابزاری مهم برای رشد و اعتلای خانواده، جامعه و نسل‌های بعدی است. اگر والدین به‌ویژه مادران روش‌های صحیحی برای تربیت کودکان داشته باشند باعث موفقیت و تأمین سعادت فردی و اجتماعی آنها می‌شوند. امروزه بسیاری از مشکلات در تربیت کودکان به دلیل عدم آگاهی از اهمیت نقش مادر در تربیت کودک و نیز عدم شناخت روش درست تربیت اتفاق می‌افتد. مقاله حاضر بر آن است که با مراجعه به منابع مختلف، عوامل دخیل در تربیت کودکان را بررسی کند و هدف، اصول و روش‌های تربیت کودک و نقش مادر را در این مسیر تبیین کند.

واژگان کلیدی: مادر، تربیت، کودک، اصول، نقش.

۱. بیان مسئله

اسلام از چهارده قرن پیش به نقش مهم تربیت در پیشرفت جامعه تأکید کرده است. تربیت کودک به‌ویژه تربیت در دوران کودکی بسیار ضروری است. همه کودکان حق تربیت دارند و تربیت صحیح کودک در کیفیت جامعه تأثیر زیادی دارد. فرآیندهای روانی و جسمی بین مادر و کودک فقط متعلق به دوران بارداری یا شیردهی نوزاد نیست بلکه پیوند عاطفی شدیدی در تمام دوران بین مادر و فرزند برقرار است. نقش مادر در تربیت کودک از زمانی که کودک هنوز در رحم است، شروع می‌شود.

۱. دانش‌پژوه کارشناسی مطالعات زنان، مجتمع آموزش عالی بنت‌الهدی، جامعه المصطفی ص العالمیه، اندونزی.

۲. مدرس گروه علمی-تربیتی مطالعات زنان، مجتمع آموزش عالی بنت‌الهدی، جامعه المصطفی ص العالمیه، ایران.

احساسات و گرایش‌های مادر بر وضعیت کودکی که هنوز در قالب جنین است، تأثیر می‌گذارد. اگر مادر افسرده باشد جنین دچار استرس می‌شود. بعد از به دنیا آمدن کودک، سال‌های اول زندگی بسیار مهم است و تربیت مادر، شخصیت کودک از جمله رشد ذهنی و مهارت‌های زندگی او را تعیین می‌کند. مادر اولین مدرسه برای کودک است. بنابراین، باید دانش زیادی داشته باشد؛ زیرا کودک باتوجه به آنچه از مادر می‌آموزد با مفاهیم جدیدی مانند ایستادن، گفتن، مفاهیم اخلاقی و موارد دیگر آشنا می‌شود.

در کنار توسعه سریع علم و فناوری، دانش مادر هم باید افزوده شود. این موضوع، روشی قدرتمند برای جلوگیری از عدم موفقیت تربیت کودک است. تربیت کودک گامی بزرگ و طولانی است. تربیت در کودکی، امری مهم و حساس است که در شخصیت انسان در بزرگسالی تأثیر می‌گذارد. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «حکایت کسی که در کودکی می‌آموزد همانند نقش کندن بر سنگ است» (کراجکی، ۱۴۱۰، ۳۰۹/۱). کودک همانند سنگ‌های قیمتی با ارزش است. محیط پیرامونی بر رشد کودک تأثیر می‌گذارد. کودک از قوانین، هنجارها و رفتار افرادی که می‌بیند، تقلید می‌کند. شخصیت کودک خوب یا بد از روی عادت ایجاد می‌شود. اگر کودک به انجام کارهای خوب عادت کند، تربیت او به درستی پیش می‌رود، ولی اگر به اعمال بد عادت کند، تربیت صحیحی نخواهد داشت. واقعیت این است که هنوز مادرانی هستند که روش صحیح تربیت کودک را نیاموخته‌اند یا از نقش خود در تربیت کودک آگاهی ندارند یا از ظرفیت و توان خویش در رشد صحیح کودکان خود در حد امکان استفاده نکرده‌اند. برخی مادران فکر می‌کنند که اگر کودک را در مدرسه به معلم تحویل دهند وظیفه آنها در تربیت کودک به پایان می‌رسد. یکی از دلایل این مادران، طرز فکر آنهاست که تربیت را باری سنگین و پراز چالش‌های غیر منتظره می‌بینند، اما اگر مادر لذت و جذابیت‌های مادری را در نظر بگیرد و همواره سعی در تجدید دانش خود داشته باشد، برای هر مشکل و چالشی راه حلی پیدا می‌کند چون با دانش کافی، نقش مادربودن یک هدیه و نعمت می‌شود. مادری که با برنامه‌ریزی، در امر تربیت کودک قدم برمی‌دارد به تربیتی صحیح و مؤثر دست می‌یابد و موجبات تأثیرات مثبت و شگفت بسیار بین مادر و کودک خواهد شد.

۲. مفهوم‌شناسی

تربیت در لغت به معانی پروراندن، پروردن و آموختن اخلاق و آداب به کسی است. (عمید، ۱۳۶۹، ص ۴۲۵) صاحب کتاب معجم مقاییس اللغة معتقد است که تربیت از ریشه «ر ب ی» است و یک واحد معنایی دارد و می‌توان معنای زیاده، نما و علو را از آن به دست آورد (احمدبن فارس، بی تا، ۴۸۳/۲). تربیت در اصطلاح عبارت است از مجموعه اعمال یا تأثیرات فرد بالغ و مجرب بر کودک و نوجوان برای ایجاد صفات اخلاقی و عملی یا مهارت‌های حرفه‌ای (پژوهشکده حوزه و دانشگاه، ۱۳۷۲، ص ۳۶۶) و فراهم کردن بستری مناسب برای هرچه بهتر شکوفاشدن استعداد‌های فرد از درون در جهت بعد دوم دین یعنی، بعد اعتقادی و گرایشی آن (زارعان و شگرف نخعی، ۱۳۸۱). کودک در لغت به معنای کوچک، صغیر و فرزندی است که به حد بلوغ نرسیده باشد (دهخدا، ۱۳۷۳، ۱۱/۱۶۴۸۱). طفل را از آغاز تولد تا حدود ۱۲-۱۳ سالگی، کودک می‌نامند (موسوی بجنوردی، ۱۳۸۹، ص ۸۷).

۳. اهمیت تربیت کودک

تربیت به معنی به فعلیت رساندن استعداد‌هایی است که در نهاد آدمی به ودیعه گذاشته شده است و تربیت دینی، تنظیم لحظه به لحظه شرایط است برای حاکم شدن مستمر انسانیت بر نفسانیت. (زارعان و شگرف نخعی، ۱۳۸۱) خانواده اولین و مهمترین نهاد برای رشد و پرورش است. رفتار هر عضو خانواده بر رفتار دیگر اعضا تأثیر دارد؛ زیرا سیستم خانواده، سیستمی پویاست و به طور دائم با رویدادهای تازه، تغییرات رشدی اعضای خانواده و تغییرات اجتماعی سازگار می‌شود. با وجود این تغییرات می‌توان ویژگی‌های باثباتی را در عملکرد خانواده‌ها یافت که نحوه رفتار والدین با فرزندان و ارتباط خواهران و برادران را با یکدیگر تعیین می‌کنند. ارزش‌ها، باورها، انتظارات و آیین و رسوم فرهنگی هم بر تمام جنبه‌های زندگی روزمره تأثیر می‌گذارد (بخشانی، ۱۳۸۸، ص ۵۸). هر انسانی در دوران زندگی خود بسیاری از فرایندهای تربیت را پشت سر می‌گذارد، اما اولین، اساسی‌ترین و تأثیرگذارترین دوران، دوره کودکی است. تأثیرگذارترین فرد در روند تربیتی کودک، مادر است؛ زیرا هر

فرد در دوره کودکی، رشد مغزی سریعی دارد. بنابراین، تربیت صحیح مادر، زمینه‌ساز اخلاق باارزش انسانی نه تنها برای کودک بلکه برای محیط پیرامون او است. تربیت، سرمایه‌گذاری در تمدن بشری است تا با آن به سطح بالاتری از موفقیت در دستیابی به هنجارها برسد؛ زیرا توانایی انسان در توسعه و سازگاری تا حد زیادی در زمان کودکی مشخص می‌شود. مهمترین نکته این است که به کودکان این حق داده شود که بیشترین فرصت را برای به‌دست‌آوردن محرک‌ها و تجارب یادگیری کسب کنند که این امر موجب ارتقای روند فعالیت‌های ذهنی و جسمی او با روش‌های متناسب با سطح رشد و توانایی او است. این فرآیند تأثیر بیشتری برای تربیت متناسب و همه‌جانبه در آینده دارد.

۴. عناصر تربیت کودک

مادران باید بدانند که عنصر مهمی در تربیت کودکان هستند. اگرچه بهترین راه برای یادگیری کودکان، بازی است، اما بهتر است مادر از برنامه و مفهوم بازی و یادگیری متناسب با کودک استفاده کند؛ زیرا تربیت کودکان فقط یک هنر نیست بلکه یک علم هست و این دو نمی‌توانند از یکدیگر جدا شوند. مادر باید عناصر تربیت را مورد توجه قرار دهد تا اولین گامش در تربیت درست گذاشته شود.

۴-۱. معلم (مادر)

مادر اولین عنصر و کلیدی‌ترین عنصر است؛ زیرا بهترین معلم کودک است. بنابراین، باید تلاش کند تا ویژگی‌های متناسب با این نقش مهم را به‌دست آورد. به عنوان اولین مدرسه کودک، مادر بهترین مربی کودک است. مادران باید دانش خود را افزایش دهند. مادر برای کودک، معلم و رهبر است. بنابراین، نه تنها به هوش فکری بلکه به ایمان و تقوای معنوی نیز احتیاج دارد؛ زیرا تربیت خوب، تعلیمی است که از قلب پاک شروع می‌شود. بنابراین، نزدیک شدن به خدا یکی از کلیدهای موفقیت و صبر در تربیت کودکان است. امام علی علیه السلام می‌فرماید: «فِي قَوْلِهِ تَعَالَى قُوا أَنْفُسَكُمْ وَ أَهْلِيكُمْ نَارًا: عَلِّمُوهُمْ مَا يَنْجُونَ بِهِ مِنَ النَّارِ؛ امام علی علیه السلام در تفسیر سخن خداوند متعال می‌فرماید: ای کسانی که ایمان آورده‌اید! خود خانواده‌تان را از آتش نگه‌دارید، می‌فرماید معنای آن، چنین است: به آنان چیزهایی را بیاموزید که به وسیله آن از آتش نجات یابند» (شهید ثانی، ۱۴۰۹، ص ۳۸۰).

۲-۴. توانایی کودک

کودکان استعدادها و پتانسیل‌های مختلفی دارند. بنابراین، تربیت مادران باید با توانایی کودک مطابقت داشته باشد. مادر نباید کودک را مجبور کند که به هدف مورد نظر خود برسد بلکه باید کودک را صمیمانه درک کند؛ زیرا حتی رشد کم در کودک نیز نشانه پیشرفت است. مادران باید تلاش کنند روش‌هایی پیدا کنند که بتوانند استعدادهای خود و کودک خود را به خوبی هدایت کنند. امام علی علیه السلام می‌فرماید: «مَنْ لَمْ يَتَعَلَّمْ فِي الصَّغَرِ لَمْ يَتَقَدَّمْ فِي الْكِبَرِ؛ کسی که در کودکی نیاموزد در بزرگسالی پیش نمی‌افتد» (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۶۴۹).

۳-۴. منابع یادگیری

منابع یادگیری، مواردی هستند که روند یادگیری را پشتیبانی می‌کنند. این منابع می‌تواند یک بار یا به صورت ترکیبی استفاده شوند. پنج گروه از منابع یادگیری عبارتند از: الف) انسان یعنی، کسی که پیام را منتقل می‌کند مثل مادر؛ ب) پیام یعنی، تمام اطلاعات منتقل شده به کودکان مثل نام انگشت؛ ج) ابزار یعنی، سخت‌افزاری که برای انتقال پیام استفاده می‌شود مثل عروسک؛ د) روش یعنی، روشی که برای ارائه پیام استفاده می‌شود مثل روش نصیحت‌دادن؛ ه) محیط یعنی، شرایط و موقعیت‌هایی که تربیت در آن انجام می‌شود مثل خانه. محیطی که برای تربیت کودکان استفاده می‌شود باید کمک‌کننده باشد تا انرژی مثبت برای کودکان فراهم شود.

۴-۴. برنامه‌ریزی

برنامه‌ریزی تربیت، فرایند تعیین تصمیمات مربوط به اهداف تربیتی است که با تکنیک‌ها یا روش‌های مناسب حاصل می‌شود. اگرچه تربیت کودکان در خانه با مادران با آموزش در مدرسه متفاوت است، اما بهتر است مادر هم برنامه‌ریزی داشته باشد به طوری که بتواند پتانسیل کودک را به حداکثر برساند و رشد کودک را با جزئیات بیشتری زیر نظر داشته باشد. نمونه‌ای از برنامه‌ریزی‌ها، جمع‌آوری هروسيله برای بازی روزانه است که مناسب با کودکان و باتوجه به توانایی‌های آنها باشد. البته این برای کودکان بسیار جالب خواهد بود؛ زیرا مادران هر روز تغییرات زیادی در بازی دارند و

بدین ترتیب دیگر نیازی به اسباب‌بازی‌های گران‌قیمت و یا خرید مقادیر زیاد اسباب‌بازی نیست؛ زیرا مهمترین چیز برای کودکان، حضور مادر در همان نزدیکی است. در روایات آمده است که حضرت زهرا علیها السلام فرزندش را بالا و پایین می‌انداخت و می‌گفت: «ای حسن مانند پدرت باش، حق را صریح بیان کن و خدای منان را عبادت کن و با کینه‌توز دوستی مکن» (ابن شهر آشوب، ۱۳۷۹، ۳/۳۸۹).

۵. اصول تربیت کودک

۵-۱. نگرش خوب نسبت به کودکان

کنترل و مراقبت کودک از وظایف مادر است. بنابراین، مادر باید همواره کودک خود را تحت نظر داشته باشد تا مرتکب کارهای خلاف نشود. بنابراین، مادر نیاز به نگرش خوب برای موفقیت دارد، اما نگرش خوب به معنای این نیست که مادر باید جلوی کودکان، بی‌نقص باشد. منظور این است که مادر باید سعی کند احساسات و هیجانات منفی خود را در تربیت کودکان دخیل نکند تا سبک تربیتی دیکتاتوری نداشته باشد. این امر باعث می‌شود مادر به عنوان دوست کودک به حساب آید و کودک در بازی و یادگیری، تجارب آزاد داشته باشد و با میل خودش با اسباب‌بازی یا هم‌بازی خود به بازی کردن مشغول شود و خودش تصمیم‌گیرنده باشد. علاوه بر این، نگرش خوب مادر باعث می‌شود نرم‌خویی و ملاحظت را در پیش گیرد و رعایت برابری و مساوات را داشته باشد و از تبعیض بپرهیزد. در اسلام به نرم‌خویی سفارش شده است و از شدت رفق و تندخویی نهی شده است. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «اگر رفق به صورتی درآمد، می‌دیدید که در میان مخلوقات خدای عزوجل زیباتر از آن نیست» (کلینی، ۱۴۰۷، ۲/۱۲۰). بنابراین، نرمی و ملاحظت در تربیت ضروری است و با توجه به ضعف و ناتوانی کودکان اهمیت آن بیشتر می‌شود و می‌توان ادعا کرد بدون آن، تربیت شکل نخواهد گرفت.

۵-۲. محیط خوب برای کودکان

کودکان از محیط و افراد پیرامون خود الگو می‌گیرند. بنابراین، برای تربیت صحیح به محیط خوب نیاز است. در محیط خوب، کودک می‌تواند رشد خوبی داشته باشد.

۵-۲-۱. محیط خانواده

تربیت کودک در محیط خانوادگی از ابتدای به دنیا آمدن کودک شروع می‌شود و تا پایان عمر ادامه دارد. از زمان تولد، کودک در خانواده به‌طور خودکار چیزهای مختلف را از ساده‌ترین موارد مانند غذا خوردن و پیاده‌روی گرفته تا دانش دینی آموزش می‌بیند و به انواع و اقسام اطلاعات دست می‌یابد. نحوه رفتار کودکان در محیط خانواده و همچنین خارج از محیط خانواده تحت تأثیر فرآیند تربیت خانوادگی دارد. اریکسون، رشد روانی-اجتماعی را شامل ۸ مرتبه می‌داند که چهار مرحله آن در دوره کودکی (از تولد تا شروع نوجوانی) اتفاق می‌افتد. هر مرحله با یک بحران روانی-اجتماعی همراه است و وظیفه تربیتی والدین، حل و فصل این بحران است. برخلاف نظر بنیان‌گذار روان‌کاوی یعنی، فروید، اریکسون بر این باور است که در سال اول زندگی، کیفیت رفتار والدین تأثیر قابل توجهی بر زندگی کودک دارد. مادر خوب کسی است که به فرزندش توجه دارد و موجب کاهش ناراحتی‌هایش می‌شود و هنگام شیردادن، فرزندش را در آغوش می‌گیرد و با شکیبایی منتظر می‌ماند تا شیر کافی بخورد و وقتی علاقه‌ای به شیر خوردن نداشت او را از شیر می‌گیرد. اگرچه هیچ مادری نمی‌تواند تمام نیازهای فرزندش را ارضا کند، ولی چنانچه رفتار دلسوزانه‌ای داشته باشد، اعتماد فرزند جلب می‌شود و این اعتماد پایه اعتماد و خوش‌بینی به جهان و آینده خواهد بود. بنابراین، چنین کودکی جرأت کاوش در محیط را پیدا می‌کند، ولی اگر رفتار والدین به‌ویژه مادر در سال اول زندگی اعتمادآفرین نباشد، کودک به اطرافیان اعتماد نمی‌کند و بدین می‌شود که نتیجه آن، کناره‌گیری و انزوا از محیط و اطرافیان است. (بخشانی، ۱۳۸۸، ص ۶۰ و ۶۱)

۵-۲-۲. محیط مدرسه

مدرسه، محیط جدیدی برای کودکان است. در مدرسه، کودکان تربیت و آموزش، شخصیت و عادات مختلف را مشاهده می‌کنند. هر کودک از محیط و شرایط خانوادگی متفاوتی آورده شده است. در مدرسه، کودک نیز چهره جدیدی پیدا می‌کند. معلمی که به عنوان الگو برای کودکان مطرح است

و آنها بسیاری از ارزش‌ها و افکار خود را معلم فرامی‌گیرند. بنابراین، خانواده‌ها برای نیل به اهداف تربیت‌کودکان باید به دنبال مدرسی باشند که چشم‌انداز و رسالت خانواده را دنبال می‌کنند.

۵-۲-۳. محبت به کودک

بی‌شک محبت یکی از اساسی‌ترین اصول تربیت کودک است. اولین و مهمترین عامل برای هموارشدن مسیر تربیت کودک، وجود ارتباط صمیمی و محبت‌آمیز میان مادر و کودک است. محبت، روح زندگی و بنیان تربیت کودک است. اگر مادر بخواهد کودک پرمحبتی داشته باشد باید به کودک خود محبت کند تا او از محبت سیراب شود؛ زیرا زیباترین خاطرات هر فرد که هیچ‌گاه از ذهنش پاک نمی‌شود، خاطرات ابراز محبت مادرش است. باید پذیرفت که تربیت موفق کودک و کودک موفق در گرو ایجاد فضایی صمیمی و جذاب با مادر است. دوست داشتن فرزندان از صفات پیامبرگرامی اسلام ﷺ است. نمونه رفتار محبت‌آمیز پیامبر ﷺ، طرز رفتار ایشان با پسرعموی خود علی بن ابی طالب علیه السلام است که به دلیل دشواری‌های اقتصادی ابوطالب، تحت سرپرستی آن حضرت قرار داشت. چگونگی این رفتار در بیان حضرت علی علیه السلام نمایان است: «پیامبر ﷺ من را در کودکی بردامان خود می‌نشاند، به سینه خود می‌چسباند و در بستر خویش در کنار خود می‌خواباند. بدنش را به بدن من تماس می‌داد و بوی خویش را به مشام من می‌رساند» (نهج البلاغه، خطبه ۱۹۲، بی تا، ص ۳۰۰).

۵-۲-۴. تأمین امنیت

یکی از اصول تربیت صحیح، ایجاد امنیت برای فرزند است تا درون کودک احساس نگرانی و ترس پدید نیاید. احساس امنیت برای کودکان فقط محدوده امنیت جسمی را شامل نمی‌شود. امنیت، شامل امنیت در احساسات و اقتصاد نیز است. احساس امنیت باعث می‌شود تا کودکان بتوانند ابراز وجود داشته باشند و با محیط جدید سازگار شوند و همچنین بتوانند اعتقادات و اندیشه‌های خود را ابراز کنند. درک صحیح مادر از مشکلات امنیتی کودک و تلاش برای رفع آنها زمینه‌ساز تربیتی مؤثر خواهد بود؛ زیرا ایمنی کودک باعث شکل‌گیری شخصیت موزون او می‌شود.

۵-۲-۵. تکریم و احترام

شخصیت کودک باید مورد احترام باشد تا کودک بتواند به خوبی رشد کند. اگر کودک، هویت ثابتی نداشته باشد، آینده موفق نیز نخواهد داشت؛ زیرا بی‌هویتی در کودکان باعث احساس حقارت در آنان می‌شود و در نتیجه از انجام کارهای نفرت‌انگیز نمی‌ترسند. بنابراین، احترام به کودکان عامل مهمی در رشد اخلاقی است. احترام به کودک به فرایند یادگیری و رشد استعداد های کودکان کمک می‌کند و اعتماد به نفس را در آنها تقویت می‌کند. رسول خدا ﷺ می‌فرماید: «أَكْرَمُوا أَوْلَادَكُمْ وَأَحْسِنُوا أَدَبَهُمْ؛ کودکانان را گرامی بدارید و آنان خوب تربیت کنید» (طبرسی، ۱۴۱۲، ص ۲۲۲).

۶. روش‌های تربیت کودک

۱-۶. آموزش

هوش هیجانی یکی از انواع هوش کودکان است. هوش هیجانی یکی از هوش‌هایی است که کم‌وبیش بر شخصیت کودک تأثیر می‌گذارد. تأثیرگذارترین عامل مثبت در رشد هوش هیجانی کودکان، خانواده است. به‌ویژه مادر به عنوان والدی که از بدو تولد کودک را همراهی می‌کند حتی قبل از آنکه نوزاد، پدر و خواهر و برادر خود را بشناسد. بنابراین، عدم ایفای نقش مادر در تأمین نیازهای اساسی کودکان تأثیر نامطلوبی دارد. مادر می‌تواند فرزند خود را به فراگیری علم تشویق کند و از این طریق به رشد استعداد های درنی او همت گمارد. نبی گرامی اسلام ﷺ درباره اهمیت علم و علم‌آموزی می‌فرماید: «أَطْلُبُوا الْعِلْمَ مِنَ الْمَهْدِ إِلَى اللَّحْدِ؛ از گهواره تا گور در طلب علم باشید» (پاینده، ۱۳۶۲، ۲/۲۱۸). پیامبر اکرم ﷺ از آموزش و آموختن حتی در شرایط سخت حمایت کرد. پیامبر ﷺ می‌فرماید: «اطلبوا العلم ولو بالصدقة؛ علم را بجوئید حتی اگر در چین باشد» (جیلانی، ۱۴۲۹، ۲/۳۷۴). در آموزه‌های دینی به فراگیری علم تأکید شده است؛ هر علمی که انسانی را متخلق به اخلاق الهی کند ریاضی، طب، فقه یا فیزیک باشد. البته این وظیفه مادر است که کودک را به خوبی تربیت کنند و برای این کار مادر باید دانش کافی داشته باشد؛ زیرا خانه دانش و مکانی برای پرسیدن سؤالات کودک است.

۶-۲. روش الگویی

این روش، برترین روش برای تربیت کودکان است؛ زیرا یکی از صفات ویژه انسان‌ها الگوبرداری است. کودکان با تقلید از یکدیگر، یاد می‌گیرند و پیشرفت می‌کنند. با استفاده از این روش، کودک شیوه ابراز وجود، حرف‌زدن، عبادت و سایر فعالیت‌ها را تقلید می‌کند. در همین ارتباط امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «ان الله تعالی ادب نبیه فاحسن تأدیبه» (ورام بن ابی فراس، ۱۴۱۰، ۲/ ۲۷)؛ این امر نشان می‌دهد که پیامبر صلی الله علیه و آله در همان آغاز فرایند تربیت با الگوی الهی به عالی‌ترین مدارج و درجات رسیده بود و خود خداوند مری بزرگ پیامبر صلی الله علیه و آله بوده است. خداوند در آیه ۲۱ سوره احزاب می‌فرماید: «لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَ الْيَوْمَ الْآخِرَ وَ ذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا؛ برای شما و آنهایی که امید به پروردگار و روز قیامت دارند و خدا را بسیار یاد می‌کنند رسول خدا صلی الله علیه و آله مقتدایی نیکوست». در این آیه، رسول صلی الله علیه و آله به عنوان الگویی نیکو به مردم معرفی شده است تا پیروان آن حضرت، وجود مقدسش را در رفتار و اخلاق و هدف خود سرمشق خود قرار دهند. بنابراین، لازم است مادران تلاش کنند تا همانند روش پیامبر صلی الله علیه و آله در تربیت امت، الگوی فرزند خود باشند (ارفع، ۱۳۸۱، ۱/ ۴۲۰).

۶-۳. روش عادت و تکرار

عادت یکی از مهمترین روش‌های تربیت به‌ویژه برای کودکان است. کودکان خوب و بد را نمی‌فهمند و به راحتی کارهای خوبی که انجام داده‌اند را فراموش می‌کنند. در این شرایط آنها باید با رفتار و مهارت‌ها، توانایی‌ها، الگوها و روش تفکر مورد تأیید به‌طور مداوم در ارتباط باشند؛ زیرا کودک می‌تواند با فعالیت‌های تکراری سازگار شود و به آن عادت کند. کودکان باید به انجام کارهای خوب عادت کنند. برای مثال نماز بخوانند، تلاوت کنند و گفتار و رفتار مؤدبانه داشته باشند. منظور از عادت، روش‌های بازی سازگار و اتوماتیک است. کسی که عادت‌های خاصی داشته باشد، می‌تواند همیشه آن عادات را به راحتی و با خوشحالی انجام دهد. هر امری که فرد در کودکی به آن عادت کرده باشد، ترک آن در سن بزرگسالی و حتی دوران پیری سخت می‌شود و برای تغییر این امر، نیاز به درمان

جدی و کنترل خود است. بنابراین، نیاز به عادت خوب در سنین کودکی بسیار ضروری است. تکرار فعالیت‌ها سبب تقویت علاقه و گرایش می‌شود.

۴-۶. روش نصیحت و موعظه

نصیحت کردن یکی از روش‌های مهم در تربیت است. با استفاده خوب و خردمندانه از این روش، مادر می‌تواند به اقناع ذهنی کودک بپردازد و تأثیر مناسب را بر او بگذارد. روش نصیحت، سبب تبیین حقیقت و جلوگیری از انحراف پیشرو و نشان دادن مسیر صحیح است. مادر با این روش، فرصت کافی دارد تا کودک را به سمت خیر و منافع و پیشرفت سوق دهد. بهتر است توصیه مادر صمیمانه و با بیان مناسب باشد تا حس استقلال طلبی کودک را جریحه‌دار نکند و بتواند تأثیر مثبتی بر کودک داشته باشد. به مادران توصیه می‌شود قبل از نصیحت کردن کودکان، دعای حضرت موسی علیه السلام در آیه ۲۵ تا ۲۸ سوره طه را تلاوت کنند؛ زیرا یکی از شروط تربیت، داشتن شرح صدر و تسلط بر اعصاب است. «قَالَ رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي وَاخْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسَانِي يَفْقَهُوا قَوْلِي؛ موسی علیه السلام در گفت پروردگارا سینه‌ام را گشاده‌کن و کارم را آسان فرما و گره از زبانم بازکن [تا] سخن مرا بفهمند» (ارفع، ۱۳۸۱، ۳۱۳/۱). مادر می‌تواند با نصیحت کردن، کودک خود را به سوی خوبی‌ها رهنمون کند، اما یک توصیه خوب، چند معیار دارد که عبارتند از:

- از کلمات و زبان خوب و مؤدب استفاده شود؛ زیرا کودکان نیز نیازمند احترامند؛
- توصیه‌های مادر نباید احساسات کودک را آزار دهد؛
- کلمات مورد استفاده باید برای سن کودک مناسب باشد و درک آن آسان باشد؛
- نصیحت در مقابل سایر افراد نباشد تا اعتماد به نفس کودک آسیب نبیند؛
- نصیحت نباید خیلی طولانی باشد تا کودک حوصله خود را از دست ندهد.

۵-۶. تشویق و تحسین و پرهیز از سرزنش

کیفیت بهره‌گیری از این روش در دیدگاه‌های مختلف، متفاوت خواهد بود، ولی از اصل آن گریز نیست. این روش می‌تواند عامل ایجاد انگیزه در کودکان باشد تا با اعمال خوب یا مثبت خود سازگار

شوند. والدین می‌توانند کودک را تحسین کنند به طوری که روحیه کودکان حفظ شود؛ زیرا ترغیب و تشویق و یاد نیک از پشتکار و استقامت و بلندی همت و فداکاری، کودک را نسبت به کارهای مثبت خود امیدوار می‌کند، شوق و رغبت و تحرک او را نسبت به تداوم رفتار خود افزایش می‌دهد. ستایش برای کودک خوب است، اما بهتر است مادر براساس آنچه کودک انجام داده است او را ستایش کند و از تشویق بیجا دوری کند. مادر باید فرایند رفتار را به جای نتایج، ستایش کند. این امر باعث بهتر شدن انگیزه کودک می‌شود و اعتماد به نفس او را تقویت می‌کند؛ زیرا می‌داند که مادرش او را به دلیل رفتاری که داشته است، ستایش می‌کند و این، تعبیری واقعی است و فقط برای خوشحال کردن او نیست. امام علی علیه السلام می‌فرماید: «حَرِّضَ بَيْنَكَ عَلَى الْاِدَابِ فِي الصَّغَرِ كِي مَا تَقَرَّرَ بِهِمْ عَيْنَاكَ فِي الْكِبَرِ؛ پسرانت را در کودکی (آموختن) به آداب تشویق کن تا در بزرگسالی چشمان تو به آنان روشن شود» (حسین بن معین الدین میبیدی، ۱۴۱۱، ص ۱۸۲).

سرزنش رفتار ناصحیح کودک نه تنها اثر مثبت نمی‌گذارد بلکه او را به عنوان شخصیت مستقل، کنار می‌زند. برخی از کودکان از این طریق دچار ترس و وحشت می‌شوند. سرزنش و دشنام دادن، هیچ سودی به حال هیچ کس ندارد و فقط باعث پیدایش احساسات منفی و از بین رفتن اعتماد به نفس در کودکان می‌شود و اگر با فریاد نیز همراه باشد تأثیرات منفی آن بیشتر است. ایرادگرفتن از کارهای کودک صحیح نیست و به جای آن باید راه صحیح انجام دادن کارها را یاد داد؛ زیرا کوتاهی و اشتباه کودکان بیشتر از سر ناتوانی جهل و بی‌تجربگی آنهاست. ایرادگرفتن و سرزنش نه تنها این کمبودها جبران نمی‌کند بلکه بر ابهام آنها می‌افزاید. امام علی علیه السلام می‌فرماید: «الافراط فی الملامه یشب نیران اللحاج؛ سرزنش زیاد موجب لجاجت سرزنش شونده می‌شود و او بر کار اشتباه خود اصرار می‌ورزد» (مجلسی، ۱۴۰۳، ۷۴/۲۳۰).

۶-۶. وقت صرف کردن برای کودکان

هرچه مادر به کودک خود بیشتر توجه کند کودک دلیل کمتری برای مبارزه برای جلب توجه مادر خواهد داشت. برای مثال مادر می‌تواند در کنار کودک ناآرام که مشغول بازی با اسباب بازی هایش

است، بنشینید و او را تحت نظر بگیرید یا وقتی کودک، خوش اخلاق و شاداب است مادر می‌تواند او را در آغوش بگیرد و نوازش کند. مادر باید توجه داشته باشد که اختصاص دادن وقت به کودک نباید به طرز رفتار او وابسته باشد. این مدت زمان را می‌توان به عنوان هدیه‌ای مناسب برای کودک در نظر گرفت. نکات مهم در اختصاص دادن وقت برای کودک عبارتند از: الف) تعیین کردن برنامه. برای مثال در هر روز، ساعت معینی را به کودک اختصاص دهد و مهمتر از مدت زمان اختصاصی، تکرار منظم آن است. به همین دلیل بسیاری از والدین، این مدت زمان را به شب‌ها اختصاص می‌دهند. ب) دومین نکته این است که مادر در طول این مدت باید فقط به کودک خود توجه کند. مادر باید تنها به نیازها و خواسته‌های او توجه کند؛ ج) مادر باید در این مدت از درس دادن، دعوا کردن و تق‌زدن بپرهیزد و در هر فرصت مناسب، کودک را تأیید و تشویق کند، به حرف‌های او گوش دهد و کاری را انجام دهد که باعث ایجاد شادی و لذت در کودک می‌شود.

۶-۷. با کودک

بازی‌های کودکان، ابزاری مناسب برای یادگیری و آشنایی با مفاهیم مختلف و آموزش مهارت‌های حرکتی کودکان است. امروزه بسیاری از مدل‌های بازی خوب برای کودکان از ارزان تا گران قیمت وجود دارد. حتی بازی‌هایی وجود دارد که بدون خرید و فقط با استفاده از وسایل موجود در خانه به دست می‌آیند. والدین فقط عاقلانه انتخاب می‌کنند که چه نوع بازی را برای کودکانشان انتخاب کنند. امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «الْغُلَامُ يَلْعَبُ سَبْعَ سِنِينَ؛ فرزند هفت سال باید بازی کند» (کافی، ۱۴۰۷، ۴۷/۶). کودکان دوست دارند با سایر کودکان بازی کنند و بسیاری از کودکان از تنهایی رنج می‌برند. باید توجه داشت که اسباب‌بازی نمی‌تواند جایگزین فقدان هم‌بازی برای کودک باشد. نکته دیگر این است که رفتار کودکان مادر برای کودکان بسیار لذت بخش است. سخن‌گفتن به روش کودکی و گفت‌وگوی صمیمانه، شادابی و لذت زیادی برای کودک ایجاد می‌کند. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «مَنْ كَانَ عِنْدَهُ صَبِيٌّ فَلْيَتَصَابَ لَهُ؛ هرکس کودکی نزد او باشد باید سلوکش با او به روش کودکان باشد» (ابن بابویه، ۱۴۱۳، ۴۸۱/۳). نحوه پاسخ مادر و تعامل مادر با کودک نیز بر چگونگی

درک کودک در او و تأثیرگذاری بر شخصیت او تأثیر می‌گذارد. اگر مادر نگرش و پاسخ مثبتی مانند تمجید و محبت به کودک بدهد، کودک می‌داند که وجود او با ارزش است. در مقابل، اگر مادر به کودک پاسخ نامناسب و منفی بدهد، کودک نیز هنگام تعامل با دیگران پاسخ نامناسب می‌دهد.

۷. نتیجه‌گیری

مادر، بیشترین سهم و تأثیر را در زندگی کودک دارد. تمام تصمیمات مادر در فرایند تربیت کودک بر چگونگی تعامل کودک در زندگی آینده تأثیرگذار است و به پرورش یا خمودگی استعدادها می‌انجامد. بنابراین، مادر باید درک کند که نقش او بسیار مهم است و ضرورت دارد که آگاهی و بینش صحیح و درک عمیقی داشته باشد مانند درک هدف تربیت، اصول تربیت، روش تربیت و قدرت خودکنترلی. اصول تربیت کودک که در مقاله حاضر به آنها اشاره شد عبارتند از: نگرش خوب، محیط خوب، محبت، تأمین امنیت، تکریم و احترام. روش‌های تربیت کودک که والدین و به‌ویژه مادر در تربیت فرزند خود می‌تواند از آنها استفاده کند عبارتند از: روش الگویی، روش نصیحت، تشویق و تحسین، بازی با کودک، وقت صرف‌کردن برای کودک.

فهرست منابع

- * قرآن کریم (۱۳۸۱). مترجم: ارفع، کاظم. تهران: فیض کاشانی.
- * نهج‌البلاغه (بی‌تا). مترجم: انصاریان، حسین. قم: دارالعرفان.
۱. ابن بابویه، محمدبن علی (۱۴۱۳). من لا یحضره الفقیه. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
۲. ابن شهرآشوب، محمدبن علی (۱۳۷۹). مناقب آل ابی طالب علیهم‌السلام. قم: نشر علامه.
۳. احمدبن فارس، ابوالحسین (بی‌تا). معجم مقاییس اللغه. محقق: محمدهارون، عبدالسلام. قم: مکتب الاعلام اسلامی.
۴. بخشانی، نورمحمد (۱۳۸۸). نقش خانواده در تربیت فرزندان. نشریه ندای اسلام، تربیت و خانواده، ۳۹ و ۴۰ (۱۰)، ۵۸-۶۱.
۵. پاینده، ابوالقاسم (۱۳۶۳). نهج‌الفصاحه. تهران: دنیای نشر.
۶. پژوهشکده حوزه و دانشگاه (۱۳۷۲). درآمدی بر فلسفه تعلیم و تربیت. تهران: سمت.
۷. تمیمی آمدی، عبدالواحد (۱۴۱۰). غررالحکم. قم: دارالکتب السلیمی.
۸. جیلانی، رفیع‌الدین (۱۴۲۹). الذریعه الی حافظ الشریعه. قم: دارالحدیث.
۹. دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۳). لغت‌نامه دهخدا. تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.

۱۰. زارعان، محمدجواد، و شگرف نخعی، ایرج (۱۳۸۱). جایگاه تربیت دینی در ساختار نظام آموزش و پرورش. نشریه معرفت، شماره ۵۷، ۲۲-۸، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام.
۱۱. شهید ثانی، زیدالدین بن علی (۱۴۰۹). منیه المرید. محقق: مختاری، رضا. قم: مکتب العلم الاسلامی.
۱۲. طبرسی، حسن بن فضل (۱۴۱۲). مکارم الاخلاق. قم: الشریف الرضی.
۱۳. عمید، حسن (۱۳۶۹). فرهنگ عمید. تهران: امیر کبیر.
۱۴. کراچی، محمدبن علی (۱۴۱۰). کنز الفوائد. قم: دار الذخائر.
۱۵. کلینی، محمدبن یعقوب (۱۴۰۷). الکافی. تهران: دار الکتب الاسلامیه.
۱۶. مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳). بحار الانور. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۱۷. موسوی بجنوردی، مجید (۱۳۸۹). بررسی مفهوم و معیار کودکی در تفکر اسلامی. نشریه متین، شماره ۲۱، ۲۷-۶۰.
۱۸. مبدی، حسین بن معین الدین (۱۴۱۱). دیوان منسوب به امیرالمؤمنین علیه السلام. قم: دار ندا الاسلام.
۱۹. ورام بن ابی فراس، مسعود بن عیسی (۱۴۱۰). مجموعه ورام. قم: مکتبه فقیه.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی